

Rusija i novi gospodari svijeta

Željka Pavić Glivetić

**Predvodnici promjena Brazil, Rusija,
Indija i Kina ili, kako ih je 2001. nazvala
američka investicijska banka Goldman
Sachs, zemlje BRIC-a zauzimaju
četvrtinu Zemlje, imaju gotovo tri
milijarde stanovnika ili 40 posto
čovječanstva, a zajednički BDP čini
23 posto svjetskog BDP-a po paritetu
kupovne moći**

Krajem siječnja 2011. svijet je zatekla vijest da u sljedećih šest godina Kina planira izgraditi grad budućnosti u skladu sa svojim novim položajem u međunarodnoj zajednici. Riječ je o metropolisu koji će nastati spajanjem devet gradova smještenih oko delte Biserne rijeke s prosječno 5,2 milijuna stanovnika. Novi će se grad prostirati na površini od 41.440 km² što je 26 puta veće od šireg područja Londona ili nešto manje od teritorija Hrvatske. Za šest godina gradovi će se spojiti prijevoznom, energetsom, vodovodnom i komunikacijskom mrežom. Procjenjuje se da će projekt koštati dva trilijuna juana ili 1.628 milijardi kuna. Kina planira sljedećih godina stvarati i gradske zone s 50 do 100 milijuna stanovnika te manje "urbane grozdove" s najviše 25 milijuna građana. Područje oko Pekinga i Tianjina bit će okruženo mrežom vrlo brzih željeznica čime će se stvoriti superurbano područje, nazvano Bohajski gospodarski prsten, koje bi vrlo brzo moglo imati 250 milijuna stanovnika. Izvješća govore da će Kina u razvoj infrastrukture u sljedećih pet godina uložiti 685 milijardi funti ili 5.822 milijarda kuna, u što nije uračunato 300 milijardi funti za ultrabrze željeznice i 70 milijardi za unapređenje gradskog prijevoza.

Koliko se svijet mijenja najbolje pokazuje to da se ono što je prije uglavnom bilo vezano za SAD danas vezuje za druge zemlje. Najvišu stopu rasta ima Kina, središte novčarskog poslovanja nije na Wall Streetu nego u Londonu, najviša zgrada na svijetu nalazi se u Dubaiju, a među pet najbogatijih osoba Forbes je 2010. uvrstio samo dvojicu Amerikanaca, Billa Gatesa na drugo i Warrena Buffetta na treće mjesto, dok je prvo mjesto zauzeo vlasnik meksičkog telekoma Carlos Slim Helú, a preosta-

Željka Pavić Glivetić radi u Institutu za istraživanje i razvoj obrambenih sustava Ministarstva obrane Republike Hrvatske. Magistrirala je na Fakultetu političkih znanosti s temom "Kosovo: od humanitarne intervencije do Ahtisarijeva plana". E-pošta: zpavic@morh.hr

la dva Indijci Mukesh Ambani i Lakshmi Mittal. Najmoćniji čovjek svijeta nije američki nego kineski predsjednik. Predvodnici promjena Brazil, Rusija, Indija i Kina ili, kako ih je 2001. nazvala američka investicijska banka Goldman Sachs, zemlje BRIC-a zauzimaju četvrtinu Zemlje, imaju gotovo tri milijarde stanovnika ili 40 posto čovječanstva, a zajednički BDP iznosi 15,5 tisuća milijardi američkih dolara ili 23 posto svjetskog BDP-a po paritetu kupovne moći. U budućnosti nije isključeno ni stvaranje neke vrste političko-gospodarskog saveza tih zemalja, na što upućuje i prvi samit njihovih čelnika 2011. na kojemu su pozvali na stvaranje pravednijega ekonomskog poretka i nove svjetske valute koja bi pomogla stabilizaciji svjetskih financija.¹

BRIC bi mogao ostvariti potpunu preraspodjelu gospodarske moći i bogatstva tako da stvori snažno tržište na kojemu bi Kina dominirala proizvodnjom, Indija uslugama, dok bi Rusija i Brazil davali sirovine. Bilo bi to radikalno "preseljenje" moći sa Zapada na Istok i Jug

BRIC bi mogao ostvariti potpunu preraspodjelu gospodarske moći i bogatstva tako da stvori snažno tržište na kojemu bi Kina dominirala proizvodnjom, Indija uslugama, dok bi Rusija i Brazil davali sirovine. Bilo bi to radikalno "preseljenje" moći sa Zapada na Istok i Jug. Ona je nedavno postala i opipljiva. Prvi put od raspada Sovjetskog Saveza Izvršni odbor MMF-a odobrio je reforme načina upravljanja tom institucijom, dajući veću važnost brzorastućim gospodarstvima u upravljačkim strukturama. Fond će ubuduće imati deset vodećih dioničara koji doista predstavljaju deset najjačih država svijeta: SAD, Japan, Njemačku, Veliku Britaniju, Francusku, Italiju, Brazil, Rusiju, Indiju i Kinu. Planiraju se i promjene na godišnjoj skupštini MMF-a i Svjetske banke u listopadu 2012. No ne treba zaboraviti ni probleme i unutarnje proturječnosti koje koče BRIC: za Brazil su najkarakterističniji siromaštvo i ekološki problemi koji proizlaze iz stihijskog uništavanja Amazone, za Indiju siromaštvo, za Rusiju stalna depopulacija, a za Kinu komunističko nasljeđe.

Brazil: SAD Latinske Amerike

Priča o uspjehu Brazila sažeta je u rečenici bivšeg predsjednika Silve: "Bog je Brazilu dao još jednu šansu!" Brazil je u posljednjem desetljeću ostavio iza sebe brojne socijalne i ekonomske izazove, ujednačio osnovno obrazovanje, osigurao fiskalni rast, investicije i stvaranje novih radnih mjesta te otvorio vrata smanjenju siromaštva. Današnji Brazil karakteriziraju:

- Prosječna godišnja stopa rasta od oko 7,5 posto, ubrzani rast srednje klase, a time i tržišta široke potrošnje.

- Zemlja je najveći izvoznik šećera, kave, peradi, govedine, soje, narančina soka te veliki proizvođač željezne rudače. Nedavno otkriće naftnih polja u podmorju Atlantskog oceana moglo bi je svrstati i među najveće proizvođače nafte.
- Veličina amazonske prašume čini Brazil bitni akterom u pregovorima o klimatskim poremećajima.
- Ojačavši veze sa zemljama Afrike i Bliskog istoka postao je "vidljiviji" i u međunarodnoj diplomaciji. Član je skupine G-20.
- Dobio je organizaciju najvažnijih sportskih natjecanja: svjetskoga nogometnog prvenstva 2014. i Olimpijskih igara 2016.²

Vidljiv napredak Brazila dogodio se za mandata predsjednika Luiza Inácia Lule da Silve³ kada je više od 29 milijuna stanovnika prešlo čarobnu crtu iz siromaštva u srednju klasu. No brazilski uzlet nije počeo s Lulom. Kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih cijene su divljale, a inflacija je dosegla 2.000 do 3.000 posto godišnje.⁴ Sve se naglo promijenilo u srpnju 1994. kada je donesen *Real Plan*. Riječ je o ekonomskom planu koji je uključivao vraćanje stare valute – umjesto *cruzeiro reala* uveden je brazilski *real* koji je korišten od 1690. do 1942. – sa stabilnim tečajem. To je izazvalo golem preokret jer su preko noći gubitnici postali pobjednici i obratno. Najveći gubitnici bile su državne banke koje su poslovanje temeljile isključivo na visokoj inflaciji, stvarajući profit što duljim zadržavanjem novca i odgađajući transfere tako da su isplaćeni iznosi uvijek bili vrijednosno manji od uplata. Dok su banke propadale, kraj visoke inflacije bio je blagodat za Brazilce koji su bili previše siromašni da novac polože na bankovne račune. Za vrijeme divljanja cijena oni s dna društvene ljestvice jednostavno su imali premalo novca da bi se smatrali dijelom potrošačkog društva. Kad se gospodarstvo stabiliziralo, prvi put su stekli kupovnu moć i nove navike potrošnje.⁵ Arhitekt *Real Plana*, ministar financija Fernando Henrique Cardoso, nagrađen je pobjedom na predsjedničkim izborima 1994. i 1998. Unatoč novoj financijskoj krizi i devalvaciji reala 1998-1999, Brazil je i za mandata Lule da Silve nastavio provoditi Cardosoovu gospodarSKU politiku i održavati čvrstu antiinflacijsku disciplinu.

Nakon četiri mirna prijenosa vlasti danas je Brazil funkcionalna izborna demokracija. Pod Lulinim upravljanjem razvijao se na način koji je bio nezamisliv u prethodnih 30 godina: snažan rast BDP-a, niska i stabilna inflacija, rastuće blagostanje i brz rast srednje klase. Novo i zasluženno mjesto na međunarodnoj pozornici odražava njegov geopolitički položaj, bogatstvo, gospodarski rast, poljoprivrednu, industrijsku i poduzetničku snagu. Brazil je prošao prilično dobro i u globalnoj financijskoj krizi, izišavši iz recesije brže od većine zemalja. To je vjerojatno zemlja u regiji s najvećim potencijalom za poboljšanje konkurentnosti, dobrim perspektivama rasta te raznolikijim i prilagodljivijim gospodarstvom nego u prošlosti. Devizne rezerve narasle su na rekordnih 213 milijardi dolara. Pozitivan utjecaj na real ima i rast cijena sirovina i osnovnih roba koje čine dvije trećine brazilskog izvoza. Predsjednica Dilma Rousseff provodi isti makroekonomski program kao njezin prethodnik.

Kada se govori o usponu Brazila, nerijetko se program *Bolsa Familia* stavlja u prvi plan. Ambiciozno definiran kao "aktivan alat društvene i gospodarske transformacije",⁶ program je

ustvari tehnička i financijska pomoć Svjetske banke. Nastao je prije desetak godina kako bi se pomoglo najsiromašnijim dijelovima brazilskog društva. Danas ga koristi 11 milijuna siromašnih obitelji s djecom ili oko 46 milijuna ljudi koji mjesečno primaju oko 35 američkih dolara u izravnim transferima. Zauzvrat se obvezuju da će djecu redovito slati u školu i na zdravstvene preglede. Tako *Bolsa Familia* ostvaruje dva važna rezultata: upućuje obitelji na ulaganje u obrazovanje svoje djece i posredno ostvaruje glavni cilj – zaustavlja međugeneracijski prijenos siromaštva. O uspješnosti programa govore i službeni podaci Svjetske banke prema kojima se 94 posto sredstava raspodjeljuje među 40 posto najsiromašnijih koji nikad nisu imali koristi od drugih socijalnih programa. Primjenom *Bolse Familije* nejednakost je od 1995. do 2004. pala za gotovo 4,6 posto, dokazavši kako je moguće smanjivati stopu siromaštva integrirajući milijune ljudi u ekonomski i socijalni sustav, a da se pritom ne odustane od gospodarskog razvoja.

Unatoč uspjesima, Brazil je postao prvorazredna svjetska vijest kad je otkriveno devet novih naftnih nalazišta čije su rezerve procijenjene između 50 i 80 milijardi barela sirove nafte ili na više od 6 trilijuna dolara. Prva komercijalna proizvodnja počela je na naftnoj platformi Cidade de Angra dos Reis, oko 300 km od obale Rio de Janeira. Naslage sirove nafte nalaze se u podmorju, na dubini od prosječno dvije tisuće metara, ispod dva kilometra debelog sloja soli koji se pomiče tijekom bušenja. Polja sadržavaju korozivne tvari kao što su vodikov sulfid, a zbog dubine tlak vode može biti dvaput veći od normalne razine tako da nitko pouzdano ne zna što će biti kad počne velika komercijalna proizvodnja. Bušenje i vađenje nafte bit će nesumnjivo najsloženiji i najskuplji projekt u povijesti brazilске naftne tvrtke Petrobras. Svjetske prilike idu Brazilu

Brazil je postao prvorazredna svjetska vijest kad je otkriveno devet novih naftnih nalazišta čije su rezerve procijenjene između 50 i 80 milijardi barela sirove nafte

u prilog. Nakon nuklearne krize u Japanu i političkih nemira na Bliskom istoku i u Libiji očekuje se rast cijena sirove nafte na svjetskom tržištu zbog čega će bušenje postati isplativije. Brazil bi mogao doživjeti i tehnološku renesansu. Naime, vađenje nafte postalo je glavni projekt istraživačkih centara Cenpes i Coppe. Coppe je već izgradio "oceanski rezervoar" veličine osmerokatnice u kojemu se simuliraju valovi i struje u Atlantiku te mjeri učinak na naftne platforme i ostalu opremu, dok je za obradu podataka Petrobras osigurao računalnu opremu snage od oko 190 teraflopsa, što je ekvivalent za više od 25.000 osobnih računala.⁷ Ako istraživanja budu uspješna, to će utjecati na prelijevanje brazilске tehnologije preko granica pa će zemlja postati i izvoznik usluga stručnjaka tehničke podrške.

Osim pozitivnih očekivanja, ekonomski analitičari vide i opasnosti, ponajviše u "nizozemskoj bolesti", koja je pogodila Nizozemsku 1970-ih godina, a neki tvrde da se Brazil već nalazi u ranim fazama te bolesti. Naime, izvoznici i domaći proizvođači natječu se na globalnoj razini. Valuta je ojačala oko 40 posto u odnosu prema američkom dolaru u posljednje dvije godine, pa je Brazil osuđen na "valutni rat" sa svojim trgovinskim partnerima kako bi oslabio svoju valutu. Mogući problem je i Petrobras, jedini upravljač novim otkrićima, s najmanje 30 posto udjela u svakom projektu na tom području. Službena Brasilia pokušava zadržati kontrolu nad nacionalnim bogatstvom oblikujući Petrobras kao jedinog operatera sa stopostotnom državnom kontrolom i pravom veta na sve odluke o ulaganju. Time se smanjuje konkurentnost, a jača država, što bi moglo izazvati politizaciju velikih poduzeća u državnom vlasništvu. Da bi Brazil nastavio svoj razvojni put, novoizabrana predsjednica Dilma Rousseff morat će provesti još brojne reforme. Treba ponajprije poboljšati zdravstvenu zaštitu i mirovinski sustav, smanjiti socijalne i regionalne nejednakosti te zadržati inflaciju na postojećoj razini.

Rusija: ponovno buđenje medvjeda

Potpisivanjem Sporazuma o konvencionalnim vojnim snagama 1990. formalno je završen Hladni rat, ali i raspad Sovjetskog Saveza. Ruska Federacija vratila se na granice iz 19. stoljeća na Kavkazu i u Srednjoj Aziji te na granice iz doba Ivana Groznog na Zapadu (Brzezinski, 1999:83). Uz gubitak pozicije svjetske velesile, izgubljene su i goleme zalihe energenata i rudnog bogatstva. Na području bivšeg SSSR-a nastalo je 12 novih država u kojima su Rusi postali manjina. Novi politički smjerovi te prozapadna i liberalna orijentacija moskovskog establišmenta nisu doveli do očekivanoga gospodarskog zamaha, što je izazivalo nezadovoljstvo stanovništva. Složeno stanje u državi prisililo je Rusiju da ranih 1990-ih pokuša ojačati svoju poziciju razvijanjem što boljih odnosa sa svim akterima međunarodne zajednice, posebno s europskim državama. Nova vanjskopolitička platforma temeljila se na partnerstvu sa SAD-om, suradnji kroz europske institucije (OESS, NATO, EU), maksimalnoj pomoći u provedbi odluka UN-a i europskih organizacija (Vukadinović, 1996:91-96). Tako široka i otvorena suradnja trebala je oslabljenoj Rusiji zajamčiti važnije mjesto u međunarodnoj zajednici, a očekivana financijska ulaganja Zapada u zemlju s respektabilnim zalihama prirodnog plina i nafte trebala su osigurati brz razvoj tržišnog gospodarstva. Kako se ta očekivanja nisu ostvarila, Moskva je bila prisiljena svoje aktivnosti na međunarodnom planu suziti na krug država-bivših članica SSSR-a odnosno na Zajednicu neovisnih država. No propao je i pokušaj stvaranja pandana ondašnjoj Europskoj zajednici postupnim ekonomskim integriranjem, jer su samo Bjelorusija, Kirgizija i Kazahstan bili zainteresirani za takvu suradnju (Vukadinović, 1998:79-93). Gubitak položaja supersile i osjećaj pobijeđenosti očitovali su se u svim segmentima ruskog društva. Visoka stopa inflacije i nezaposlenosti, neuređen pravni sustav, korupcija, golem i neučinkovit birokratski aparat, promijenjene društvene vrijednosti, loše stanje u oružanim snagama, depopulacija, velika većina egzistencijalno ugroženog stanovništva s nostalgичnim osjećajima

prema velikome i moćnom SSSR-u, ali i nekolicina basnoslovno bogatih oligarha koji su se obogatili metodom "kreditima do dionica" i tako postali vlasnici svega što je vrijedilo u zemlji te nedodirljiva politička elita – to je bila Rusija u trenutku odlaska Borisa Jeljcina s dužnosti predsjednika države.

Dolaskom Vladimira Putina Rusija počinje koristiti svoje komparativne prednosti: goleme rezerve prirodnog plina, nafte i ugljena.⁸ Kako je Jeljcin dopustio prodaju najvažnijih prirodnih resursa oligarsima – prema službenim podacima iz 2003. deset najbogatijih obitelji raspolagalo je sa 62 posto dionica tvrtki izlistanih na burzi – suzbijanje njihova utjecaja bio je važan dio Putinove predsjedničke kampanje 2000. (Ogorec, 2008). U otvorenom pismu biračima Putin je obećao da će oligarsi biti tretirani jednako kao i drugi poduzetnici. Obećanje je održao tako što je s oligarsima potpisao pakt o nenapadanju koji je podrazumijevao odustajanje od revizije privatizacije uz uvjet njihove kooperativnosti i plaćanja svih poreza državi. Putin je ubrzo dobio prigodu dokazati svoju vjerodostojnost kada je Mihail Hodorkovski, oligarh i većinski vlasnik Yukosa, jednog od najvećih naftnih koncerna, odstupio od pakta i otvoreno kritizirao korupciju

Rusko gospodarstvo doživjelo je duboke promjene od pada sovjetskog carstva. Od 1998. raslo je po prosječnoj godišnjoj stopi od 7 posto

Putinove vlade, podržavši pritom oporbene stranke i neovisne medije. Hodorkovski je na koncu odlučio prestati plaćati porez državi što je rezultiralo njegovim ekspresnim uhićenjem i izvlaštenjem iz Yukosa. Ostali su prihvatili pravila igre, stalno jačajući svoj položaj. Tako su 2000. preuzeli Udruženje ruske industrije i poduzetništva (RSPP) i pretvorili ga iz udruge srednjih menadžera u svoj vodeći lobi. U mnogim su slučajevima lobističke aktivnosti pogodovala dugoročnome ekonomskom prosperitetu zemlje (niske i transparentne stope poreza, unapređenje pravosuđa, reforma birokracije, razvoj malog poduzetništva, pragmatičnija vanjska politika). No svojim su lobiranjem pridonijeli i neulasku Rusije u Svjetsku trgovinsku organizaciju, posebno oni koji imaju udjele u zaštićenim granama kao što su automobilska industrija, osiguranje i bankarstvo.

Nakon uvođenja stroge discipline u platni promet, uslijedilo je sklapanje međunarodnih sporazuma, ponajviše s Njemačkom, prema načelu "plin i nafta za nove tehnologije" kako bi se unaprijedila domaća proizvodnja i prestrukturirali industrijski kapaciteti. Sve te mjere promijenile su gospodarsku klimu u zemlji. Uz rast domaće industrijske proizvodnje i smanjenje javnog duga, iz godine u godinu rasli su i izvoz i uvoz. Smanjena je stopa inflacije, povećana zaposlenost i poboljšan životni standard građana. Godišnji rast BDP-a 2000. iznosio je 10 posto, 2008. 5,2 posto, a nakon pada od 7,9 posto u vrijeme gospodarske krize, znakovi oporavka bili su očiti već 2010. Porastom

broj 7 - rujan 2011.

cijene plina i nafte na svjetskom tržištu i upumpavanjem 200 milijardi dolara u bankarski sektor povećana je opća likvidnost, pa je Rusija 2010. završila s rastom BDP-a od 4 posto.

Danas je većina strateške industrijske proizvodnje u državnom vlasništvu i pod kontrolom utjecajnih poslovnih skupina bliskih Putinu. Često je riječ o članovima vlade ili višim dužnosnicima Kremlja. Tako je Dmitrij Medvedev bio predsjednik Gazproma, dok je Igor Sehin, utjecajni zamjenik premijera Putina, sada predsjednik Rosnefta, najvećega ruskog proizvođača nafte. No još 2008. Medvedev je predložio da se učinkovitost poduzeća poboljša uvođenjem profesionalnih menadžera u upravne odbore. Oni trenutačno rade u 36 od 48 ruskih državnih poduzeća.

Rusija svoje zalihe energenata često koristi i kao oblik političkog pritiska. Primjer je "plinska kriza" u zimu 2009. Premda je službeno rečeno kako je problem isključivo financijske prirode – Moskva je tvrdila da Ukrajina plaća prenisu cijenu i krađe plin – ipak su za taj problem okrivljene i SAD zbog širenja zone svog utjecaja na zemlje Srednje Europe i Baltika koje su bile najviše pogođene zatvaranjem plinskih ventila, dok su Njemačka i Italija unaprijed obaviještene da pripreme dovoljne zalihe plina za trajanja pregovora. Problem je, čini se, uklonjen na dulje vrijeme pojeftinjenjem nafte i plina za Ukrajinu za 30 posto sljedećih deset godina. Naime, dolaskom na vlast proruskog predsjednika Janukoviča Rusiji je produljeno pravo smještaja crnomorske flote u Sevastopolju na Krimu do 2042. uz godišnju naknadu od 97,75 milijuna dolara. Dodatan bonus bila je i izjava službenog Kijeva kako Ukrajina više ne razmišlja o članstvu u NATO-u.

Rusko gospodarstvo doživjelo je duboke promjene od pada sovjetskog carstva. Od 1998. raslo je po prosječnoj godišnjoj stopi od 7 posto, što je rezultiralo nastankom nove srednje klase. Unatoč tome, mnogi smatraju da Rusija ne zaslužuje mjesto u skupini brzorastućih ekonomija nego da ono prije pripada Južnoafričkoj Republici ili Indoneziji. Vrijeme će pokazati koliko je istine u toj procjeni.

Indija: "Vlada noću spava, a gospodarstvo raste"¹⁹

Za Indiju je opet "došao trenutak koji se malokad javlja u povijesti, kada iskoračimo iz staroga u novo, kada se jedna epoha završava i kada duh naroda, dugo gušen, nađe svoj izlaz", kazao je premijer Jawaharlal Nehru neposredno nakon proglašenja neovisnosti zemlje 1947. Predviđanja govore da će indijsko gospodarstvo za desetak godina biti veće od talijanskoga, a za petnaestak i od britanskog. Do 2040. Indija bi mogla zauzeti treće mjesto na svijetu, a do 2050. prestići Japan čak pet puta. No stvarne promjene nisu tako vidljive. Indija nije Kina u kojoj Peking odlučuje treba li zemlja nove zračne luke, brze i široke autoceste, impresivne nebodere te, ako procijeni da treba, oni se izgrade za nekoliko mjeseci. Indijski je rast neuredan, kaotičan i uglavnom neplaniran. Ne zasniva se na vladinim strategijama razvoja nego se oslanja na privatne tvrtke i mnoštvo mladih obrazovanih ljudi koji žele zaraditi novac. Indija ima još jedan aktivan dio društva – novu srednju klasu potrošača koji nisu spremni štedjeti. Osobna potrošnja čini nevjerovatnih 67 posto BDP-a, mnogo više nego u Kini (42 posto) i gotovo kao u SAD-u.

Ta preobrazba ima dugu povijest s malo uspona i previše padova. Još 1950-ih i 1960-ih godina Indija se pokušala modernizirati stvaranjem mješovitoga kapitalističko-socijalističkog modela što je uzrokovalo kočenje privatnog i stvaranje golemoga, neučinkovitog i korumpiranog javnog sektora. Što je bivala socijalističkija, rezultati su bili katastrofalniji. Dok je 1960. imala isti BDP po glavi stanovnika kao Južna Koreja, danas Južna Koreja ima 13 puta veći BDP od Indije.¹⁰ Prije 1990-ih Indija je rasla po tzv. "hindu stopi rasta", to jest BDP-a per capita rastao je 1-2 posto godišnje. No početkom 1990-ih počinju prave reforme. Ondašnji ministar financija, a današnji predsjednik Vlade Manmohan Singh, otvorio je indijsko gospodarstvo. Kako bi se potaknuo izvoz, rupij je devalvirao, ublaženi su propisi ne bi li se potaknula strana ulaganja, liberalizirana je burza. Druga važna promjena dogodila se zahvaljujući promjeni Ustava kojom je na razini države formalizirana tradicionalna samouprava na selu – vijeće Panchayati Raj,¹¹ i to tako da je uveden izravan izbor članova Panchayatija svakih pet godina, definirane su nadležnosti, financiranje i kontrola nad sredstvima, ali i zastupljenost svih kasta i plemena, što je ojačalo decentralizaciju. Dodatan učinak izazvala je odredba prema kojoj trećinu Panchayatija trebaju činiti žene, pa je vrlo brzo stvorena milijunska vojska žena spremnih boriti se za bolje obrazovanje i bolji pristup zdravstvenoj skrbi. Ipak, još je spor proces donošenja odluka. Dok indijsko društvo želi "osvojiti" svijet, njegova vladajuća klasa ponaša se "daleko neodlučnije, opreznije i sumnjičavije prema nastupajućim promjenama".¹² Naime, indijska demokracija je u osnovi "volja organizirane manjine – zemljoposjednika, snažnih kasta, sindikata, državnih i lokalnih moćnika upitna morala (gotovo petina članova indijskog parlamenta optužena je za zločine, uključujući i proevjere, silovanja i ubojstva)"¹³ koji su zadovoljni postojećim stanjem.

Unatoč svim nepovoljnim okolnostima, Indija je ogledan primjerak trijumfa privatnog poduzetništva. Najjači gospodarski subjekti su privatne tvrtke koje su donijele preokret pokretanjem proizvodnje poljoprivrednih strojeva, automobila i, prije svega, najunosnije svjetske industrije – IT-ja. Uspješno koristeći komparativne prednosti i anilirajući brojne nedostatke – sporu i glomaznu birokraciju i katastrofalno lošu infrastrukturu: neprohodne ceste, nepostojanje vodovodne mreže i kanalizacije, zastarjele aerodrome i željezničku mrežu te neredovitu opskrbu električnom energijom – poduzetnici su pretvorili Indiju u najveći *call* centar na svijetu.¹⁴ Klasičan indijski primjer izgleda ovako: uzmimo djelomično razvijenu telekomunikacijsku infrastrukturu i velik broj mladih visokoobrazovanih ljudi koji dobro znaju engleski jezik i ponudimo poslovne usluge raznim svjetskim tvrtkama. Iz pozivnih centara mladi Indijci danas pružaju sve usluge koje se mogu obaviti pomoću telefona i računala: od vođenja računovodstva za privatne klijente ili velika poduzeća, davanja savjeta korisnicima raznih službi, održavanja informatičkih sustava i programiranja, davanja liječničkih dijagnoza na osnovi dostavljenih nalaza do vođenje ureda, videokonferencija, naručivanja hrane i rezerviranja mjesta u hotelu ili restoranu. Širenje tog načina pružanja usluga gotovo da nema granicu jer je praktički svaki posao koji se može obaviti na ovaj način u Indiji jeftiniji. Kako je potražnja golema, Indija je postala i najkon-

kurentnije tržište na svijetu, što je rezultiralo porastom stope zaposlenosti i stalnim rastom životnog standarda sve većeg broja ljudi. Zahvaljujući tim pokazateljima, Goldman Sachs predviđa da će i u budućnosti prosječna stopa rasta ostati na visokoj razini, a prihod po stanovniku 2050. bit će 35 puta veći od onoga 2001. godine.

Danas Indija dominira u svjetskoj informatičkoj industriji. Službeni podaci govore kako 50 posto BDP-a čine usluge, a po 25 posto poljoprivreda i industrija. Stopa rasta kretala se od 4,3 (2004) preko 9 (2007. i 2008) do 7,4 posto (2009. i 2010). Indija ima i mali vanjski dug (229,3 milijardi dolara) i nalazi se na 29. mjestu po zaduženosti. I investicije su u usponu: primjerice, indijske investicije u Velikoj Britaniji već su 2006. premašile britanske investicije u Indiji. Ima i nesaglediv ljudski potencijal: procjenjuje se da u njoj živi oko 1.166.079.200 stanovnika,¹⁵ od čega je više od pola milijarde radno sposobnih. Riječ je o pripadnicima svih svjetskih religija koji govore 17 jezika na 22.000 dijalekata. Ipak, prema sadašnjim predviđanjima, današnju kinesku razinu BDP-a Indija bi trebala dostići tek oko 2022, što znači da za Kinom zaostaje 12 godina. Mnogi smatraju kako bi se indijski gospodarski rast mogao još više ubrzati centralizacijom i čvršćom vlašću koja bi bila sposobna provoditi brze i učinkovite infrastrukturne promjene kao što to čini Kina. No to u Indiji jednostavno nije moguće. Uobičajena promjena vlasti svake četiri godine, pluralističko društvo, usporen proces odlučivanja, neučinkovita i brojna birokracija jesu tradicija ove zemlje koja onemogućuje projekte koji su temelj kineskog razvoja: preseljenje milijuna stanovnika zbog višega nacionalnog interesa.

Unatoč nižem stupnju razvoja, Indija je danas višestruko razvijenije tržište od Kine. Pokretači nacionalnog gospodarstva kao što su Tata Group, Reliance Industries, Mittal Steel ili Infosys u privatnom su vlasništvu i nastali su na temelju privatne poduzetničke inicijative. Velike privatne tvrtke godinama grade važnu energetska infrastrukturu, računajući na značajan profit od golemoga domaćeg tržišta. Primjerice, tvrtka Reliance je prije nekoliko godina izgradila najmoderniju svjetsku rafineriju u kojoj se nafta prerađuje najjeftinije na svijetu. Dok god je tako, može se očekivati da će sve strane tvrtke svoju naftu prerađivati ondje, a onda i opskrbljivati indijsko tržište. No da bi zadržala sadašnju stopu rasta Indiji je neophodna efikasnija država. Zato se i federalna vlada pokušava prilagoditi novim prilikama te planira uložiti znatna sredstva u razvoj infrastrukture kako bi tako osigurala daljnji napredak.

Unatoč svemu, ne treba zaboraviti da u Indiji živi 40 posto od ukupne svjetske populacije siromašnih, da 300 milijuna ljudi živi s 1,25 dolara dnevno, da su Indijci druga najveća svjetska populacija oboljelih od AIDS-a, da je pismeno samo 61 posto odraslih osoba i samo 40 posto žena te da je kastinski sustav socijalnog raslojavanja, unatoč formalnoj zabrani, još vrlo živ, posebno u ruralnim dijelovima. Za opstanak kastinskih podjela u svijesti stanovnika često se krivi i službena politika koja je, da bi uklonila podjele, uvela pozitivnu diskriminaciju za nedodirljive. Za njih je rezerviran odgovarajući broj mjesta, sukladno udjelu u stanovništvu, na svim razinama: od parlamenta, državnih službi, seoskih vijeća do fakulteta. Indija je, dakle, unatoč svim pomacima još uvijek zemlja u razvoju.

Kina: uspješan mišolov

Krajem 1978. na čelu Kine bio je Deng Xiaoping. Svjestan kako će Kina gospodarski stagnirati, odlučio je potaknuti poduzetnički duh u zemlji, izjavivši pritom kako nije važno je li mačka crna ili bijela sve dok lovi miševe.

Kina je reforme počela u gotovo laboratorijskim uvjetima kroz četiri modernizacije – u poljoprivredi, industriji, znanosti i tehnologiji te vojsci –¹⁶ a za svako područje izabran je po jedan inkubator. Tako je u svibnju 1980. malo ribarsko mjesto Shenzhen s oko 30.000 stanovnika postalo prva posebna ekonomska zona i eksperimentalni poligon za primjenu kapitalističkog načela poslovanja.¹⁷ Nakon početnog uspjeha u Shenzhenu uspostavljene su posebne ekonomske zone u tri provincije: u provinciji Guangdong, uz Shenzhen, izabrani su gradovi i Zhuhai i Shantou, u provinciji Fujian grad Xiamen, dok cijeli otok Hainan,¹⁸ smješten na rubu azijsko-pacifičkoga gospodarskog pojasa, dobio status posebne gospodarske i upravne regije. Nakon četiri godine otvara se još 14 primorskih gradova za inozemna ulaganja, a od 1988. politika otvorenih vrata proširuje se na granična područja, područja uz rijeku Yangtze i Bisernu rijeku te neka kopnena područja, čime se stvara najveća posebna ekonomska zona u kojoj se primjenjuju znatno fleksibilnije mjere gospodarske politike. U lipnju 1990. vlada otvara novo područje Pudong u Šangaju za inozemna ulaganja, nove gradove duž doline rijeke Yangtze, središta pokrajina u unutrašnjosti, zatim 15 zona slobodne trgovine, 32 zone ekonomskoga i tehnološkog razvoja na državnoj razini te 53 nove razvojno-industrijske zone visoke tehnologije u velikim i srednjim gradovima. Selo Xiao Gang u pokrajini An Hui izabrano je za srce agrarne reforme: zemlja je iznajmljena obiteljima u zamjenu za isporuku fiksne kvote proizvoda. Seljaci su dobivali alat, stoku, sjeme i ostalo, a zemlju su mogli iskoristavati kako su smatrali da je najbolje. Rezultati nisu izostali: već u prvoj godini proizvodnja žita uvećala se šest puta.¹⁹ Vlada je 1984. zamijenila obvezna pravila o nabavama dobrovoljnim ugovorima između poljoprivrednika i vlasti. Od 1993. proizvodi su se mogli prodavati prema tržišnim cijenama, ali uz opstanak kolektivnog vlasništva nad zemljom.

Oslanjajući se na poduzetnički duh pojedinca, Peking je na temelju procjene poboljšanja životnog standarda mogao zaključiti kako je modernizacija uspješna. Iz inkubatora je izrasla zemlja koja je za tri desetljeća uspjela učestručiti proizvodnju, imati najviši rast BDP-a u svijetu i najveće devizne rezerve. Usporedbe radi, za udvostručenje realnog dohotka po glavi stanovnika u SAD-u i Velikoj Britaniji trebalo je pedeset godina. "Kina je postigla isti podvig u devet godina."²⁰

Suvremeno kinesko gospodarstvo temelji se na proizvodnji i razvoju infrastrukture s iznimnim rezultatima. Primjerice, zemlja je 1978. proizvela 200 rashladnih uređaja, a 2005. oko 48 milijuna. Računice govore da je Kina 2010. u jednom danu izvezla više robe nego cijele 1978.²¹ Ukupni izvoz i uvoz iznosi oko 70 posto BDP-a nasuprot 25-30 posto u Indiji i SAD-u.²² U kratkom vremenu izgradila je goleme proizvodne kapacitete, pa je danas najveći svjetski proizvođač ugljena, čelika i cementa, a proizvodi i dvije trećine robe široke potrošnje na svijetu, od tehničkih proizvoda kao što su mikrovalne pećnice do manje sofisticiranih roba kao što su odjeća i cipele. Procjenjuje se da će tijekom

broj 7 - rujan 2011.

sljedećeg desetljeća stasati milijarda novih potrošača spremnih kupovati tzv. nebitne robe, a upravo to čini Kinu najvećim svjetskim tržištem budućnosti. Zato multinacionalne tvrtke koje su zbog niske cijene rada godinama selile svoju proizvodnju na istok danas plasiraju većinu proizvoda upravo u Kini.²³ No veliki dotok stranih valuta kao rezultat potražnje za kineskim izvozom i ulaganjem u nekretnine može uzrokovati rast juana i poskupljenja kineskih proizvoda na svjetskom tržištu, a time i smanjenje izvoza. Kako bi zaštitila svoju valutu, Kina ulaže u strane, najviše američke, obveznice. Preliminarni podaci pokazuju da je samo u listopadu 2010. Narodna banka Kine kupila inozemne valute u protuvrijednosti 530,18 milijardi juana, što je mnogo više od uloženi 290 milijardi juana u rujnu ili 243 milijardi juana u kolovozu iste godine.²⁴

Taj se razvoj uvelike temelji na suverenoj vlasti Komunističke partije koja je mogla u kratkom vremenu stvoriti sve uvjete kako bi se znanje i kapital, potrebne količine energenata i osnovnih sirovina za proizvodnju mogli privući u Kinu. Peking već dulje od desetljeća mnogo ulaže i u afričke zemlje, a zauzvrat kontrolira značajan dio afričkih energetske i rudnih resursa. Predsjednik

**Kina je reforme počela u gotovo
laboratorijskim uvjetima kroz četiri
modernizacije – u poljoprivredi,
industriji, znanosti i tehnologiji te
vojsci – a za svako područje izabran
je po jedan inkubator**

Hu Jintao održao je 2006. summit o kinesko-afričkim odnosima na kojemu su sudjelovali čelnici 48 afričkih država i obvezao se da će Kina u dvije godine tamošnjim zemljama osigurati zajmove od pet milijardi dolara, jednako bogat investicijski fond, otpisati sve postojeće dugove i pokrenuti opsežan program gradnje novih bolnica i škola na cijelom kontinentu. Kineska je logika jednostavna: novac od današnjeg izvoza roba i usluga treba iskoristi za osiguranje ključnih resursa u budućnosti.

Kineska vlada ulaže i u obrazovanje. Još za vrijeme Deng Xiaopinga počela je reforma obrazovnog sustava, posebice sveučilišta i znanstvenih instituta. Najboljima je omogućen odlazak na školovanje u inozemstvo, a preispitana je i krivica stotina tisuća intelektualaca i studenata prognanih u unutrašnjost zemlje nakon pokreta Sto cvjetova i Kulturne revolucije. Godine 2008. udeseterostručen je iznos državnih stipendija i potpora u obrazovanju, a na troškove za obrazovanje danas se izdvaja 4 posto BDP-a. To je put koji će pokrenuti preobrazbu strukture kineskog gospodarstva iz nisko profitabilne u proizvodnju roba i usluga veće dodane vrijednosti.

Analitičari nemaju jedinstveno mišljenje o kineskoj budućnosti. Neki smatraju da je centralizirana vlast Komunističke partije komparativna prednost jer omogućuje brzo donošenje i provođenje svih odluka. Drugi pak misle da budućnost mora donijeti demokratske promjene, ponajprije na području ljud-

skih prava i sloboda. Bilo je pokušaja demokratizacije još 1970-ih u skladu s novom politikom "traženja istine", ali se od te reforme vrlo brzo odustalo. Tada je u središtu Pekinga "otvoren" Zid demokracije za iznošenje kulturnih i političkih stavova u obliku plakata ili pjesama, ali je "Pekinško proljeće" trajalo samo godinu dana. Kako se sve manje pisalo protiv "Četveročlane bande", a sve više u prilog jačanju osobnih prava i sloboda, najžešći kritičari režima su osuđeni, a Zid premješten u Ritan park gdje ga se moglo vidjeti samo uz predočenje osobnih dokumenata. U krvi ugušeni studentski prosvjedi na Tiananmenu 1989. više se nisu ponovili.

Osim unapređenja ljudskih prava, Kini su potrebne nove gospodarske reforme kako bi se ublažile velike razlike među provincijama. Politika otvorenih vrata omogućila je sjajan gospodarski rast, ali su se pojavili i brojni problemi. Kako gospodarski uspjeh nije ravnomjerno raspoređen, neki dijelovi Kine još žive više u 19. nego u 20. stoljeću. Razlike su se nastojale ublažiti posebnim strategijama razvoja: "razvojnog strategijom zapada" 1998, pet godina kasnije "strategijom preporoda sjeveroistoka" te "usponom središnje Kine". No vladi je sve teže kontrolirati i usmjeravati tržišno gospodarstvo.

Zaključak

Tijekom posljednjih dvadesetak godina nezamislivom su brzinom jačali moć i utjecaj dojučerašnjih autsajdera u svjetskoj ekonomiji. Gospodarske i političke reforme u članicama kluba BRIC donijele su zapanjujuće rezultate, premda je riječ o vrlo različitim reformama: kineski laboratorijski pristup, indijski procvat privatnih inicijativa, brazilska i ruska stabilizacija ojačana stalnim rastom cijena energenata na svjetskom tržištu. Velike su političke, povijesne, kulturne i gospodarske razlike među članicama kluba, ali postoje i dvije glavne sličnosti: uz stalne prilagodbe tržišnim uvjetima, maksimalno koriste svoje komparativne prednosti, a u godinama promjena na ključnim su pozicijama imale osobe s vizijom. Dugoročno gledajući, najlošiju perspektivu ima Rusija, današnja najjača članica kluba, jer unatoč najvišem prihodu po glavi stanovnika, njezin gospodarski rast slabi, a demografski je trend nepovoljan.

Vjerojatno je pred BRIC-om sjajna budućnost. No ne treba smetnuti s uma kako, unatoč snažnome gospodarskom zamahu, još postoji golema razlika između te skupine država i četiri trenutačno vodeća svjetska gospodarstva: SAD-a Velike Britanije, Njemačke i Japana. Premda usporedni podaci govore kako su četiri bogate zemlje od 2000. do 2009. zajedno povećale BDP-a 1,37 puta, a zemlja BRIC-a čak 3,55 puta, još su goleme razlike u BDP-u po glavi stanovnika prema paritetu kupovne moći. Dok Rusija ima 18.350 američkih dolara po glavi stanovnika, Brazil 10.200, Kina 6.890 i Indija samo 3.250, SAD su 2009. imale 45.640 dolara po glavi stanovnika po paritetu kupovne moći, Velika Britanija 37.230, Njemačka 36.780, a Japan 33.470.

Bilješke

1 Na sastanku G-20 u Kanadi u lipnju 2010. sedam ekonomskih prvaka, predvođenih SAD-om i članicama EU-a, oštro je upozoreno da plan izlaska iz svjetske krize smanjenjem

potrošnje i državnih deficita izravno šteti brzorastućim ekonomijama. Brazil se usprotivio drastičnom rezanju potrošnje, vidjevši to kao oblik zaustavljanja rasta svog izvoza na Zapad. Rusija je ponovila stav kako svijet više ne smije ovisiti o dolaru kao jedinoj svjetskoj rezervnoj valuti, pa čak ni o euru, zaključivši da je ovo ionako kriza Zapada. Indija je odbila uvođenje poreza na bankovne transakcije. Kina je zatražila da se MMF reformira tako da i zemlje u razvoju primjereno sudjeluju u odlučivanju (v. Županić, S., Dojučerašnji makroekonomski drugoligaši tresu Ligom velikih. <http://www.vecernji.hr/biznis/dojucerasnji-makroekonomski-drugoligasitresu-ligom-velikih-clanak-164727>).

- Kingstone, S., How President Lula changed Brazil, BBC News, 2. listopada 2010. <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-11458409>
- O osobnome i političkom profilu Lule v. Kos-Stanišić (2010).
- Reporter BBC Newsa R. Plummer u tekstu "Colour-code clue to Brazil's inflation past" obrazlaže zanimljiv sustav prilagodbe malih trgovaca hiperinflaciji. Da ne bi stalno morali mijenjati cijene nekvaljivih roba, kao što su primjerice CD-i, na zaslon su lijepili male okrugle naljepnice u različitim bojama na mjestu cijene. Da biste saznali koliko proizvod zapravo košta, morali ste konzultirati zidni grafikon koji je prema boji naljepnice dodavao poskupljenja na osnovnu cijenu.
- Zanimljivo je da je naglo porasla prodaja građevinskog materijala, jer su stanovnici favela napokon mogli graditi nastambe od opeke; 1995. proizvedeno je rekordnih 28 milijuna tona cementa, a više od polovice kupili su stanovnici favela.
- The World Bank, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/BRAZILEXTN/0,,contentMDK:21447054~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:322341,00.html>
- Leahy, J., Brazil: Platform for growth. Financial Times. <http://www.ft.com/cms/s/0/fa11320c-4f48-11e0-9038-00144feab49a.html#axzz1Glw0iS32>
- Rusija zauzima prvo mjesto na svijetu po rezervama prirodnog plina, drugo po rezervama ugljena i sedmo po rezervama nafte.
- Izjava direktora Procter&Gamblea u Indiji, nav. u: Zakaria (2009:133).
- Zakaria, F., *India Rising*. <http://www.newsweek.com/2006/03/05/india-rising.html>
- Panchayati Raj doslovce znači skup (ayat) pet (Panch) izabranih seoskih mudraca koji su tradicionalno, još od vremena britanske uprave, rješavali nesuglasice unutar seoske zajednice. Jedan je od temelja indijskoga političkog sustava. Postoji na razini sela, općine i okruga. Prema 73. amandmanu Ustava iz 1992, Panchayati ima ovlast da priprema planove gospodarskog razvoja i socijalne pravde, ubire poreze, pristojbe, cestarine i druge naknade. Više na službenoj stranici: *Ministry of Panchayati Raj*. <http://panchayat.nic.in/index.do?sited=101&sitenam=Government%20of%20India%20
%20Ministry%20of%20Panchayati%20Raj>
- Zakaria, F., *India Rising*. <http://www.newsweek.com/2006/03/05/india-rising.html>
- Isto.

- 14 Uz *call centre* Indija ubrzano gradi i gradove/zone u kojima svoje urede imaju predstavnici najvećih svjetskih tvrtki. Tako su u Bangaloreu zbog smanjenja troškova poslovanja svoje urede otvorili Bosch, Hewlett Packard, General Electric i Siemens.
- 15 CIA *World Factbook*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>
- 16 Kuntić, D., Tri desetljeća kineske reforme. <http://www.poslovnih.hr/vijesti/tri-desetljeća-kineske-reforme-97250.aspx>
- 17 Deset godina kasnije tu je osnovana i prva nacionalna burza. Procjenjuje se da danas Shenzhen ima 1.25 milijuna stanovnika.
- 18 Od osnutka provincije Hainan 1988. do danas uloženo je oko 36 milijardi dolara, od toga oko 10 milijardi stranih ulaganja (www.hainan.gov.cn). Snažnija strana ulaganja počinju nakon 2006, a ulaganju velikih stranih tvrtki sigurno pridonosi i mogućnost sudjelovanja u procesu djelomične privatizacije državnih poduzeća (v. Jakovčić, M., Hainan-dva lica Kine. <http://www.geografija.hr/clanci/1491/hainan-dva-lica-kine-1-dio>
- 19 Uz povećanje proizvodnje i dohodak je porastao s 22 na 400 juana. V. *Xiaogang Village, birthplace of rural reform, moves on*. http://www.china.org.cn/china/features/content_16955209_2.htm
- 20 Economist, A survey of the world economy: The new titans. http://www.economist.com/node/7877959?story_id=7877959
- 21 Biočina, M., Zbogom dominaciji SAD-a – komunistički zmaj, kapitalistički slon. <http://www.nacional.hr/clanak/90680/komunisticki-zmaj-kapitalisticki-slon>
- 22 Economist, A survey of the world economy: The new titans. http://www.economist.com/node/7877959?story_id=7877959
- 23 Prema podacima njemačkoga ureda za statistiku (Destatis), 2009. bio je vidljiv i porast kineskog uvoza kvalitetnih proizvoda, ponajviše njemačkih, kao i potražnja za stranim stručnjacima, posebno inženjerima. Prvi put u povijesti Njemačka najviše uvozi iz Kine, ali je i njezin najveći europski investitor. Volkswagen, BMW i Daimler udvostručili su prodaju vozila u Kini, kao i Bayer, BASF i Lanxess u kemijskoj industriji, jer je Kina i najveći kupac kemijskih i farmaceutskih proizvoda na svijetu. <http://www.eds-destatis.de/en/theme2/theme2.php?th=2>
- 24 HINA, 21. prosinca 2010. www.hina.hr

Literatura

- Brzezinski, Z. (1999). *Velika šahovska ploča*. Varaždin: Interland.
- Kos-Stanišić, L. (2010). Odlazak tvorca "novog doba" u Brazilu. *Političke analize*. 4:53-56.
- Ogorec, M. (2008). *Putinova Rusija – novi uspon strane vojne sile*. Zagreb: Golden Marketing.
- Vukadinović, R. (1996). *Europska integracija i ruska dezintegracija*. Zagreb.
- Vukadinović, R. (1998). Izazovi novom svjetskom poretku. *Politička misao*. (35) 2:79-93.
- Zakaria, F. (2009). *Svijet nakon Amerike*. Zagreb: Fraktura. ■